

Иванского, Филиппа Вигеля, Евграфа Комаровского, Никифора Хмелевского и других, которые изображают нам культурную жизнь города в 1726 – 1832 гг.

Ключевые слова: Потоцкие, Правобережная Украина, Умань, Российская империя, мемуары, культурная жизнь города.

Annotation

The sources importance for any historical research can hardly be overestimated. The sources play the most important role in the historian's attempt to reconstruct the past.

Among the memoirs describing Uman in late 18-th century the most important are those by Weronika Krebsowa, August Iwanski, Filipe Vigel, Eugraf Komarowski, Nikifor Chmelewski etc. They described the town's cultural life in the years of 1726 – 1832.

Key words: the Potocki, Right Bank Ukraine, Uman, Russian Empire, memoirs, the town's cultural life.

Валентина Молоткіна

(Переяслав-Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТОВНОГО НАПОВНЕННЯ КНИЖКОВОЇ ПРОДУКЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В 20-ТІ РР. ХХ СТ.

Визначено особливості формування змісту й тематики книжок, виданих в УСРР в 20-х роках ХХ ст.

Ключові слова: видавництво, друкована продукція, ідеологія, книга, книго поширення, література.

Сформовані у 1920-х роках погляди на книгу (на всіх етапах її створення та функціонування), читача і читацьке середовище, на роль «біля книжкової» інфраструктури створили теоретичні засади, надійне підґрунтя для ефективної видавничої діяльності. В наш час, незважаючи на всі демократичні перетворення, питання побудови відкритого громадянського суспільства залишаються все ще актуальними. Тому так важливо зрозуміти механізми перетворення книги у засіб комуністичного впливу на маси. Потрібно віддати належне більшовицькій владі, яка в свій час збагнула роль книги у формуванні громадської думки та впливі на суспільство.

Деякі аспекти тематичної спрямованості видавництв були досліджені радянськими [1, 2, 3, 4] та сучасними істориками [5, 6, 7]. Проте, аналіз наявної літератури засвідчує, що особливості формування змісту та тематики книги 1920-х років залишаються поза увагою дослідників.

В даній статті автор ставить завдання показати як радянська влада стимулювала читацький інтерес з метою посилення впливу комуністичної ідеології на свідомість громадян.

Проголосивши владу селян, робітників та солдат, більшовики привели до громадського і культурного життя великі маси населення, що не мали належного освітнього рівня. Саме в цей час починає набирати свого розвитку масова культура і масове мистецтво, які виникали у вигляді пропагандистських агіток і були розраховані на малограмотні маси. З іншого боку, залишалась високоосвічена інтелігенція, яка не сприймала ні самої революції, ні культурних змін після неї, і віддавала перевагу

відкритому висловлюванню своїх переконань. Крім того, ця культурна еліта, вихована на найкращих зразках світової культури, сама створювала високохудожні та інтелектуальні твори, які не були зрозумілими простому читачу. Така ситуація була неприпустимою для більшовиків, які проголосили владу пролетаріату: якщо селяни та робітники прийшли до влади, то їм творити потрібно для них [5, с. 211]. Головними критеріями, якими зобов'язували керуватися видавництва при складанні планів випуску літератури, були: відсутність будь-яких натяків проти радянського будівництва (для художньої літератури); твори, які сприяють комуністичному вихованню (для юнацької і дитячої аудиторії); твори матеріалістичного характеру та марксистського змісту (для наукової, природознавчої літератури) [8, с. 42]. Тож видавництва України «спрямували свої зусилля» на виконання цих партійних настанов.

Провідне місце серед книжкової продукції УСРР зайняла масова література, що становила близько половини видань. Серед масової з перших за змістом була соціально-економічна, ленінська та сільськогосподарська література [9, с. 29].

З метою пропаганди комуністичної ідеології видавалися тематичні збірники праць В.І. Леніна (російською і українською мовами) з марксистсько-ленінської теорії, історії партії та революційного руху, з питань соціалістичного будівництва та боротьби з проявами буржуазної ідеології. До багатьох тематичних збірників, призначених для «підготовленого» читача, додавалися найважливіші партійні і державні документи, вони мали науково-допоміжний апарат. Праці В.І. Леніна видавалися також у вигляді бібліотечок [2, с. 61]. З 1924 р. з метою «посилення політико-освітньої роботи на селі» видавництва випускають й ленінську літературу для селян, переважно українською мовою у вигляді бібліотечок. Зокрема, видавництво «Червоний шлях» випускало «Ленінську селянську бібліотеку», що відзначалася простотою викладу матеріалу [10, арк. 11]. В цій серії популярно розповідалося про життя і діяльність В.І. Леніна, викладалися його настанови з найважливіших питань політичного, економічного і культурного життя селян [2, с. 61].

Виданням творів, присвячених В.І. Леніну, займалися й інші видавництва: «Книгоспілка», «Пролетарий», ДВУ та ін. Всього масової ленінської літератури у 1924 р. було видано 70 назв тиражем 1 млн. прим [10, арк. 19]. Лише «Пролетарий» за 1924 р. видав «ленінської літератури» 44 назви, загальним накладом 395,1 тис. примірників, а станом на 15 листопада у друці перебувало ще 16 назв, випуск яких становив 151 тис. примірників [11, арк. 26]. 27 листопада 1924 р. ЦК КП(б)У встановив спеціальні умови для видавництва «Пролетарий», згідно з якими видавничий план обов'язково переглядався відділом друку ЦК КП(б)У і затверджувався комісією з видань творів В.І. Леніна. Випуск книг, незатверджених комісією, допускався лише з дозволу відділу друку ЦК. Твори Леніна могли видаватися лише при наявності відповідальної партійної редакції. Редакція окремих збірників або книг з ленінізму затверджувалася відділом друку ЦК, масова ленінська література видавалася після його попереднього перегляду [12, арк. 467]. Згідно протоколу засідання комісії по друку творів Леніна від 30. 12. 1924 р. ДВУ та «Червоний шлях» також повинні були мати відповідального редактора, а видавництву «Робочий Донбасса» взагалі заборонялось друкувати твори Леніна (лише дозволялось друкувати дрібні брошури або місцевих авторів під відповідальність т. Ольховського) [10, арк. 3].

Отже, численні видання праць В.І. Леніна «служили ідейною зброєю КП(б)У в політичному вихованні мас і в боротьбі проти троцькізму, великодержавного шовінізму, українського націоналізму та інших проявів буржуазної ідеології».

Вважаючи, що «одним із могутніх засобів комуністичного виховання та організації мас є радянський друк...» уряд поставив завдання «посилити забезпечення радянською книгою мережі партійної освіти, широко використати її для боротьби проти буржуазної ідеології та націоналістичних ухилів». XII з'їзд РКП(б) у квітні 1923 р. визнав «необхідним посилити випуск книг за низкою провідних розділів, виробити і провести в життя необхідні заходи щодо впорядкування видання класиків марксизму (прискорення випуску їх Держвидавом, заборони перевидавати без перевірки і підпису відповідних відповідальних редакцій та ін.)» [3, с. 297].

Першорядного значення набула й масова література для членів партії ленінського призиву - у видавництві «Червоний шлях» почала виходити «Бібліотека по ленинізму» [10, арк. 11]. До неї було включено праці з марксистсько-ленінської теорії, історії партії, брошури, присвячені провідним завданням відбудовного періоду. Аналогічний характер мала і бібліотечка «Ленинский призыв», призначена також для політичного виховання нових членів партії та робітників. Створювались підручники для радпартшкіл, серії політичних популярних брошур для робітників і членів партії, а також обслуговувались політико-освітні кампанії [2, с. 55 – 56]. У планах видавництва «Пролетарий» на 1927 р. було передбачено друк марксистсько-ленінської літератури та з історії КП(б)У накладом 220 примірників в кількості 440 тис. відбитків [13, арк. 2 – 14]. Багато видань «Пролетария» вийшло в «Ленінській бібліотечці робітника», «Ленінській бібліотечці селянина», «Робітничій бібліотечці», «Масовій політичній бібліотечці» [14, с. 5].

Для пропаганди основних положень ленінізму широко використовувалась партійна література. В Україні неодноразово видавалися програма і статут партії, матеріали партійних з'їздів, конференцій, пленумів, стенографічні звіти, резолюції та постанови з'їздів РКП(б). Їх друком в основному займався «Пролетарий» [2, с. 56]. Багато книжок, що «викривали троцькізм та інші антипартійні угруповання, боролись з буржуазною ідеологією в Україні», виходило і в інших видавництвах УСРР [1, с. 230].

Популярною була й історично-партійна та історична література, книги з історії та діяльності комсомолу і громадських організацій. Так, ДВУ в 1923 р. видало такі книги: «Класова боротьба і революція в Росії» Бухаріна, «Нарис історії України», «Нарис української та російської історії», «Революція на Україні в її головних етапах» [15, арк. 18]; видавництво «Путь Просвещения» видало «Новые проблемы», «Германская революция» Мануїльського [15, арк. 19]; «Пролетарий» – такі твори: О. Блок «История Французской революции», Л. Троцький «От Октябрьской революции до Брестского мира» [16, арк. 50]. У 1926 р. історичний підвідділ видавництва «Пролетарий» видрукував 20 назв книг, особливо про громадянську війну, заохочуючи до цієї справи «червону професуру» [17, арк. 27]. А вже в 1927 р. репертуар видавництва поповнився серією «Історична книга». Загалом, наклад з історичної літератури згідно з планом на 1927 р. становив 90 примірників і 1027 тис. відбитків, але більшість видань носила пробільшовицький характер [18, с. 114].

Великими тиражами друкувались книги і брошури, що розповідали «про героїчну боротьбу трудящих за перемогу влади Рад і будівництво соціалістичного суспільства».

Багато з них виходило до революційних свят. Великими тиражами друкувалися основні документи радянської держави, насамперед тексти Конституції СРСР і УСРР, матеріали вищих державних органів також друкувалися великими накладками [3, с. 311]. Масовими тиражами виходили книги і брошури про радянську владу, розвиток комсомольського руху, про діяльність вищих і місцевих державних органів [2, с. 83].

Значне місце у книжковій продукції України займала література з питань відбудови і розвитку народного господарства, з економічних проблем [2, с. 56]. Книга використовувалася для роз'яснення населенню нової економічної політики, окремі брошури вголос читалися на зборах, а потім обговорювалися. Роботу по поширенню такої літератури проводили партійні, радянські й громадські організації України, агітпоїзди та агітпароплави. На цю тему було видано ряд масово-політичних брошур [1, с. 230].

Публікувалися й звіти державних органів. Виходили збірники, в яких висвітлювалася думка про необхідність всебічної підтримки великої індустрії. Чимало книжок було присвячено Донецькому басейну, проблемам його відбудови і дальшого розвитку. Видавалася література з питань розвитку гірничорудної і металургійної промисловості, машинобудування і транспорту [2, с. 64]. Книга була використана і для пропаганди відбудови легкої та харчової промисловості України [1, с. 231].

З допомогою таких книг і брошур, як «П'ятирічний план розвитку народного господарства УРСР на 1928/29 – 1932/33 роки», аналогічних видань про п'ятирічний план розвитку промисловості і сільського господарства України провадилась пропаганда п'ятирічного плану [1, с. 248].

Серед книжкової продукції УСРР велике місце займала література для села і з сільськогосподарської тематики. XII з'їзд РКП(б) зобов'язав «у терміновому порядку поставити видавництво спеціальної масової літератури для поширення серед селян, що висвітлює все коло питань, які цікавлять сільського читача, у доступній для нього формі, починаючи з політграмоти і закінчуючи белетристикою і практичними питаннями відновлення селянського господарства (агрономія, прикладна та сільськогосподарська техніка тощо)» [3, с. 297]. У серпні 1923 р. сільськогосподарську літературу почало видавати видавництво «Пролетарий». Популярною були такі серії, як «Сільське господарство» та «Кооперація». Основним постачальником літератури для села була «Книгоспілка», на яку особливим розпорядженням Агітпропу ЦК КП(б)У від 24 серпня 1923 р. покладалося видання кооперативної літератури для села [19, арк. 10].

У 1924 р. українські видавництва, «зосередивши увагу на друзі ленінської літератури», випустили малу кількість сільськогосподарської літератури, «тоді як попит на неї росте». Тому 9 лютого 1925 р. вийшла постанова Колегії НК РСІ «Про літературу для села», що вимагала від видавництв збільшити видання літератури для сільського населення. Тож, ДВУ, «Червоний шлях», «Книгоспілка», планують у 1925/26 р. видати 200 назв винятково популярної сільськогосподарської літератури [10, арк. 5].

Наркомосу УСРР пропонувалося переглянути видавничий план «Книгоспілки» і доповнити його необхідною літературою для сільського господарства [20, с. 381]. Керуючись цією постановою, у 1925 р. «Книгоспілка» видала літературу про організацію сільського господарства, хліборобство, городництво, садівництво, пасічництво, скотарство, ветеринарію, птахівництво, у тому числі й матеріали XIII з'їзду РКП(б) про кооперацію, книжки про споживчу, сільськогосподарську й кустарно-промислову кооперацію, про культурно-освітню діяльність кооперативних установ. Виходили книжки

з юридичної тематики, про жіночий і селянський рух [2, с. 57]. Якщо в попередні роки «Книгоспілкою» видавалася сільськогосподарська книга брошурного типу, то у 1926 р. вона розпочала друкувати видання більші за обсягом та значно розширені тематично [21, с. 5].

У 1927 р. Агітпроп та відділ преси ЦК вимагав «звернути особливу увагу видавництва на популярне видання масової літератури» [22, арк. 119], щоб всі брошури для селян друкувались українською мовою [22, арк. 120]. З метою пропаганди індустріалізації, ідей кооперації та колективізації плани ДВУ, «Пролетарія», «Книгоспілки», «Українського робітника», «Радянського селянина» включали видання масової літератури про кооперацію, індустріалізацію, колективізацію, національне питання, про антисемітизм, союз робітників і селян, про зниження цін [22, арк. 120 – 121].

У постанові Раднаркому УСРР від 23 грудня 1928 р. «Про видання та розповсюдження сільськогосподарської літератури» зазначалося про необхідність видання технічної й агрономічної літератури [8, с. 209].

У зв'язку з проведенням антирелігійної пропаганди набула поширення науково-популярна література з питань природознавства, яка «допомагала викриттю антирадянської суті церкви, сприяла боротьбі з релігійними забобонами». Випуск антирелігійної літератури проводився диференційовано, з розрахунком на певні кола читачів [1, с. 233]. Видавались брошури і листівки, доступні «для середнього робітника або селянина, які в зрозумілій для нього формі давали б відповіді на питання походження світу, життя і сутності людських відносин, викривали контрреволюційну роль релігії і церкви, особливо церкви російської, її походження, еволюцію, позицію у ставленні до класової держави і визвольного руху пролетаріату і селянства в різні моменти, а також фізіономію і класове підґрунтя різних сект, що мають вплив на народні маси» [3, с. 297 – 298]. Особлива увага приділялася літературі для села, «де церковники ще мали значний вплив» [1, с. 233]. Книжки з антирелігійної тематики випускало видавництво «Книгоспілка», ДВУ, «Путь Просвещения», «Червоний шлях», «Пролетарий» [23, арк. 121]. Всього у 1924 р. книг цієї тематики було видано 40 назв, тиражем 287 тис. прим., з них українською мовою – 84% [4, с. 128].

Соціально-економічна література ділилась на групи: 1) економіка (23%); 2) право і управління (16%); 3) політика (14,5%); 4) профрух (14%); 5) педагогіка (10,3%); 6) кооперація (8,5%); 7) історія (6,5%); 8) статистика (5%); 9) ленінізм і марксизм (2,2%). У 1926 – 1927 рр. відсоток соціально-економічної літератури в загальній книжковій продукції України складав 20,25%. Всього соціально-економічної (з врахуванням й відомчої літератури) було видано 2032 назви обсягом 10 070 друк. арк., або 41,5% від усієї продукції України. Цю літературу видавав державно-кооперативний сектор. Щодо приватних видавництв, то вони цей вид літератури зовсім не видавали [24, арк. 18]. Правова література у 1926/27 рр. складала 1600 друк. арк. або 16% всієї виданої в УСРР продукції [24, арк. 27]. Всього масової літератури в 1926/27 р. було видано 1524 назви обсягом 5994 друк. арк. та 9256 тис. прим., що становило у відношенні до всієї продукції 30,45% в назвах, 24,59% в друк. арк. та 34,10% в тиражах.

В 1928/29 р. у виробництві масової книжки перше місце посідав «Радянський Селянин» – 11 496 тис. відбитків або 95,8% продукції, «Український Робітник» – близько 11 000 тис. відбитків – 90%, «Книгоспілка» – 9271 тис. – 35%, «Пролетарий» – 8308 тис. – 24% [9, с. 4]. Але масова політична література була не популярна [24, арк. 23].

Якщо врахувати, що провідні видавництва (ДВУ, «Книгоспілка», «Пролетарий», «Український Робітник») в основному випускали масову літературу та підручники, а основний книговидавничий масив становила пропагандистська ленінська тематика (у 1925 році – 150 млн. аркушів або п'ята частина всіх накладів), то неважко уявити, в якому дефіциті були навчальні, наукові, довідникові видання [7, с. 32].

Незважаючи на заходи комуністичної партії, траплялись за висновками її ідеологів «випадки появи на ринку книжок і журналів з ворожою, антипролетарською ідеологією, шовіністичних, бульварних, міщанських й порнографічних видань». Найбільш «незадовільним» було становище з художньою літературою, яку випускали приватні видавництва. Однією з найбільших «хиб» у виданні художньої літератури, зокрема українських класиків, було те, що основними редакторами були на їх думку «чужі нам люди з націоналістичного табору» [24, арк. 22]. Під тиском влади приватний сектор наприкінці 20-х років практично згортає свою діяльність, поступається окремими ділянками, в яких досі був майже монополістом (дитяча та перекладна література).

Тож, «книжка стала певною ділянкою й знаряддям у класовій політиці радянської влади» [25, с. 97]. Розподіл літератури по галузях знання показував, що найбільший зріст на 1929/30 р. було передбачено для технічної, сільськогосподарської та соціально-економічної літератури. Значно зросли відділи антирелігійної, кооперативної та пропартійної літератури [26, с. 3].

Отже, в результаті тотальної регламентації і контролю з боку держави за діяльністю видавництв у 1920-х роках провідне місце серед книжкової продукції УСРР зайняла суспільно-політична література, що становила близько половини видань. Крім того, комуністична партія визначила для видавців тематику видань: книги, які популяризують марксизм-ленінізм, історію ВКП(б) і революційний рух; масова виробнича література, яка підвищує рівень технічних знань робітників і селян; науково-популярна книга, пов'язана із завданнями соціалістичної реконструкції господарства країни; твори художньої літератури, але особливо такі, які розвивають актуальні політичні теми і спрямовані проти буржуазних впливів, міщанства, занепадництва. Зміст книжкової продукції УСРР в 1920-х роках спрямовувався на пропаганду комуністичної ідеології, боротьбу з її ідейними ворогами, роз'яснення населенню «величного плану соціалістичної індустріалізації країни і переходу до колективних форм господарювання на селі».

Джерела та література:

1. Книга і друкарство на Україні / за ред. П. Попова. – К.: Наук. думка, 1965. – 315 с.
2. Молодчиков О. Книга радянської України / О. Молодчиков. – К.: Політвидав, 1974. – 176 с.
3. Назаров А. Октябрь и книга. Создание советских издательств и формирование массового читателя 1917 – 1923 / А. Назаров. – М., 1968. – 386 с.
4. Радченко С. Издательская деятельность партийных комитетов КП(б)У в 1918 – 1925 гг. / С. Радченко. – К., 1989. – 337с.
5. Батюх В. Політична цензура 1920-х – 1930-х рр. в Україні: функції, форми та нормативне забезпечення / В. Батюх // Український історичний збірник. – 2006. – Вип. 9. – С. 211 – 222.
6. Тимошик М. Видавнича справа в Україні за радянської доби (1920 – 1990): організаційний аспект / М. Тимошик // Вісник Книжкової палати. – 2004. – № 2. – С. 40 – 45.
7. Тимошик М. Видавнича справа в Україні за радянської доби (1920 – 1990): ідеологічний та творчий аспекти / М. Тимошик // Вісник Книжкової палати. – 2003. – № 9. – С. 32 – 34.
8. Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. материалов 1917 – 1941. – К., 1985. – 478 с.
9. Козаченко А. Книжкова продукція УСРР (1923 – 1926) / А. Козаченко // Бібліологічні вісті. – 1927. – № 2. – С. 29.

10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1847.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 168. – Оп. 1. – Спр. 173.
12. ЦДАВО України. – Ф. 174. – Оп. 2. – Спр. 73.
13. ЦДАВО України. – Ф. 168. – Оп. 1. – Спр. 881.
14. Рубінський І. Пекуча справа / І. Рубінський // Радянський книгар. – 1930. – № 3. – С. 5.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1775.
16. ЦДАВО України. – Ф. 168. – Оп. 1 – Спр. 7.
17. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 724.
18. Хроніка. Книжкова справа // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 3. – С. 114.
19. ЦДАВО України. – Ф. 292. – Оп. 1. – Спр. 47.
20. Культурне будівництво в Українській РСР 1917 – 1927: Збірник документів і матеріалів / укл. Ю. Кондуфор. – К.: Наукова думка, 1979. – 666 с.
21. Сім Б. З біжучої роботи «Книгоспілки» // Вісті ВУЦВК. – 1926. – 6 липня. – С. 5.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2493.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1843.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2695.
25. Козаченко А. Минуле книги на Україні: історичний нарис / А. Козаченко. – Х. – К.: Державне видавництво України, 1930. – С. 97.
26. Зведений промфінплан книжкових видавництв на 1929 – 30 р. // Радянський книгар. – 1930. – № 2 (7). – С. 3.

Аннотація

Определены особенности формирования содержания и тематики книг, изданных в СССР в 20-е годы. XX ст.

Ключевые слова: издательство, печатная продукция, идеология, книга, книгораспространение, литература.

Annotation

There are determined special features of the contents creation and the thematics of books had been published in USSR in of the 20th of the XX century.

Key words: publishing, print production, ideology, book, book distribution, literature.

**Олена Потапова
(Суми)**

ПРАВОСЛАВНІ БРАТСТВА ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Досліджується вплив П. Скоропадського на організацію і діяльність православних братств України у 1918 р.

Ключові слова: братства, гетьман П. Скоропадський, Статуту братств.

На початку ХХ ст. в Україні процес національного самоусвідомлення пройшов шлях, у звичайних умовах розрахований на десятиріччя. Значну роль у цьому процесі відіграла державотворча і культурно-релігійна діяльність гетьмана П. Скоропадського.

В православній Церкві на теренах України на початку ХХ ст. назрівала внутрішня криза, яка полягала у протистоянні ієрархів Російської православної церкви (РПЦ) і незначного за кількістю на той момент національно свідомого духовенства, а також у заскнілості парафіяльного життя. Ці проблеми необхідно було терміново вирішувати. Сутність оновлення церковного життя полягала в проведенні парафіяльної реформи,